

Apám önéletírásának indítékairól

Hetvenöt éve született s majdnem két éve halott Nagy István, az ember. Hogy íróként mennyivel éli túl önmagát, azt eldöntötte életműve, amelyhez mit sem lehet már hozzátenni, hiszen a szerző kezéből immár két éve kiesett a toll.

E pár sorral nem akarok belekontárkodni az irodalomtörténetesek munkájába, sem képzettségem, sem fiú elfoglaltságom nem tenné lehetővé, hogy kellő szakértelemmel s tárgyilagossággal szóljak. Azonban a családi kötelek, a közelség lehetővé tette számomra, hogy küzdelmeinek s írói munkásságának olyan oldalait és eszményeit ismerjem meg, amelyek nemcsak a nagyközönség, hanem az író társak s talán a barátok számára is ismeretlenek. Ezért úgy érzem, kötelességem az életmű ismeretlen elemeit az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni.

Nem könnyű feladat, ha nem is számítom mindazt, ami csak a családtagok emlékezetében él, holott írói-eszmei-emberi fejlődése szempontjából fontos; hozzávetőlegesen 10-12 000 oldalnyi kézirat, jegyzet, levelezés stb. maradt utána, aminek legalább egyharmad része ismeretlen, s kutatóra vár. Ugyanígy ismeretlen apámnak a felszabadulás utáni élete, életrajza. Sajnos, saját irattárában nem maradt fenn egyetlen önéletrajz sem (pedig ugyancsak gyakran volt kénytelen gyakorolni ezt a „műfajt”, különösen az utóbbi évtizedek fordulópontjain). Felszabadulás utáni életrajzanyaga különböző irattárak mélyén szunnyad. Pedig közéleti-politikai tevékenységének ismerete nélkül nem lehet megérteni emberi-eszmei fejlődését, irodalmi tevékenységét, vitáit, konfliktusait. Egy ilyen életrajz hiányában legendák s nem-egyszer rosszindulatú legendák kerülnek forgalomba, megnehezítve — különösen a fiatal olvasók számára —, hogy Nagy Istvánról helyes képes alkotassanak.

A hagyatékban található *A szomszédság nevében* II—III. kötetének részben befejezett kézírata (melyből a *Művelődés* februári számában kerül közlésre egy fejezet), több korai színdarab és kisregény, melyeket novellákká tömörítve részben közreadott, s önéletrajzi regényének legutolsó, megkezdett V. kötete. Tekintve, hogy ez alkalommal éppen e művéből szándékszem közreadni részleteket, s mert életrajzi regénye el legfrissebben az olvasók emlékezetében, talán nem fölösleges, ha az alábbiakban erre vonatkozóan elmondok egyet s más.

A mai memoáriróadalommal kapcsolatban gyakran hangzik el az az észrevétel, hogy az emlékezők megtorpannak a jelen küszöbén, nem vállalják, hogy a forradalom utáni időszakot bemutassák. E jelenség magyarázatául egyesek különféle „elméleteket” is próbálnak gyártani arról, hogy „az eszmény nem bírja el a valósággal való szembesítést”. Ezt a tételt apám esetében cáfolják még életében tett nyilatkozatai arról, hogy a felszabadulás utáni harminc évet is meg akarja írni — valamint a tény, hogy a kérdéses időszakról meg is írt mintegy 40 oldalt, ami felöleli az 1944 ősze és 1945 tele közti szakaszt. A félbemaradást megmagyarázza a halál. Azonban joggal tehető fel a kérdés: mi akadályozta Nagy Istvánt abban, hogy korábban kezdje el önéletrajzi írását, hiszen annak első kötete, a *Sáncalja* csak 1968-ban, 64 éves korában, kilenc évvel halála előtt jelent meg?

Utalnom kell egy vitára, amely Balogh Edgár, az általam tisztelt és szeretett Edgár bácsi és köztem zajlott le valamikor 1965—1966-ban, s amelyre ő *Nagy István-nak, a szomszédba* című születésnapi üdvözlésében kitért: „Karcsi fiaddal találkoztam a Béke téri diákkávéház teraszán, amolyan békítő tárgyalás végett. Akkor is szóba került a te sokféle közügyi szereped. Meg az is, hogy most már én kívántam csak-írói foglalatosságodat, s mert a te írói pályád első nagy szakaszának voltam híve, sürgettem visszatérésedet eredendő élményeidhez. Jaj, hogy vicsgott rám Karcsi: hogy a javasolt önéletrajzírással megsértlek [...] bizonyára függetlenül a Béke téri békétárgyalásoktól, de feltétlenül az *éveink előrehaladásában rejlő logika* szerint — nemsokára megjelent a *Sáncalja*.”*

Az emlékeztet szelektív, azt rögzíti tartósan, amit az ember szubjektíve a legfontosabbnak érez. Sajnos, ebben az esetben is ez történt. Azért sajnos, mert az említett üdvözlésben több olyan pontatlanság van, ami nemcsak Nagy István önéletrajzi írásának keletkezési körülményeit és okait érinti, hanem más irodalomtörténeti eseményeket is azzal kapcsolatban, hogy milyen természetűek voltak Nagy István „súrlódásai és konfliktusai” a hatvanas években.

* Igaz Szó, 1974. 2:258. (Kiemelés tőlem — N. K.)

Nagy Istvánról írt monográfiájában Sóni Pál helyesen állapította meg, hogy „az önéletírás gondolata és szándéka jóval a hatvanas évek folyamán kibontakozó kritikai hullámverés előtt felmerült az íróban”.

Nos, ez a gondolat már az 1951—1953-as években vita tárgyát képezte apám és közötttem, amint ez kiviláglik akkori levelezésünkben, de akkor még apám ezt a gondolatot elvetette. Azzal érvelt, hogy az a realista író, aki idő előtt megírja emlékiratait, saját jövőendő alkotásait temeti el, mert elfogyasztja azok aranyfedezetét — személyes élményanyagát. Egyébként úgy tudom, hogy Herédi Gusztávnak is hasonlóképpen nyilatkozott később.

Az önéletrajzi írás megkezdésének szándéka az ötvenes évek végétől egyre jobban foglalkoztatta. 1960—1963 között egy-egy névnap, születésnap alkalmával, amikor a családtagokon kívül gyakran nálunk volt néhány diákom is — akik szemileg s így emberileg közel kerültek hozzá — rendszerint a mi nőgátásunkra mind gyakrabban mesélt gyermek- és ifjúkoráról. Később a *Sáncalja*, a *Ki a sánc alól*, a *Hogyan tovább* sorait olvasva döbbsentem rá, hogy egész fejezetek szinte szóról szóra azonosak a jó öt évvel azelőtti szabad elbeszélésekkel. A leendő kötetek fejezeteit fogalmazta-e meg már akkor, avagy később emlékezett-e vissza ezekre az elbeszélésekre, és vetette papírra azokat, nem tudom. De kétségtelen, hogy életének megírása mindinkább kiforrott szándékká vált, bár 1963 előtt még nem beszélt. Mindenesetre 1963 őszén, 1964 elején megbízott egy diákot, hogy díjazás ellenében több század eleji helyi újság évfolyamait tanulmányozza át, és jegyezze ki azokból az öt érdeklő híradásokat, tudósításokat. (Egyébként az önéletrajzi regényciklus az, amelynek előmunkálatai írásban teljes egészében fennmaradtak, s betekintést nyújtanak az alkotói „műhelytitkokba”).

Az Edgár bácsi idézte vita idején apám már javában írta az első kötetet, sőt, már címet is adott annak — írói szándéka, a bemutatandó emberi sors és szülőhelyének neve egybeesett: a „Sáncalja” szóban tömörítette előre a leendő mondanivalót. (A többi kötet, miként műveinek többsége, utólag kapott címet, s bár a harmadik és a negyedik kötet címeit előre javasoltam neki, a címadás elől mérgesen elzárkózott, mondván, hogy nem akarja előre megkötmi kezét egy kiválasztott címmel, s például a negyedik kötet címét csak azután döntötte el, miután az előzetes véleményezések az eredeti címet — *Barna lángok között* — indokoltan kifogásolták.

Így hát a vita nem akörül folyt, foglalkozzék-e önéletírással, hanem akörül, hogy *miért*, és vajon nemzedéki vagy világnézeti eltérések okozták-e „súrlódásait és konfliktusait”, mi a teendő a konfliktusok feloldása tekintetében.

Helyesbítenem kell az önéletírás vállalásának okait illetően is. Nem az „éveink előrehaladásában rejlő logika szerint” került sor a *Sáncalja* és a többi kötet megírására. Az öregkor legfennebb sürgette a megkezdésben, szembeszegezve a kérdést, lesz-e ideje s ereje mindennek a megírásához.

Az igazi ok azokban az eseményekben keresendő, amelyek az ötvenes évek végét és a hatvanas évek elejét mindannyiunk számára emlékezetessé tették. A korábbi években felhalmozódott s mind az ideig meg nem oldott problémák, a keletkező új feszültségek sokak szemében kezdtek megkérdőjelezni azoknak a történelmi erőknek és eszméknek a múltbeli és jelenbeli szerepét és igazát, amelyekre apám egész életét tette fel. Folyt az értékek felülvizsgálata, s ez nem kevés embert zavart meg, miközben azt hitték, hogy az igazi megújulást szolgálják, amelyet egyébként apám is sürgetett. Ismét aktuálisává vált tehát a kétfrontos harc, de látszott is, hogy a nézetkülönbségek és az azokat kiváltó okok nemcsak a jelenben, hanem mélyen a múltban gyökereznek, s így napi politikai érvekkel hatni nem lehet. Nos, ebbe a vitába s harcba szándékozott apám *ismét* bedobni érvként a maga és a hozzá hasonlók életét. Ismét, mert korábban már adva voltak a tettek, s most következett a tettek emlékező, az azokat boncolgató írás. Ami számára ismét csak tett volt.

Így hát az önéletírás indítékait lényegében helyesen ragadta meg Sóni Pál a már idézett monográfiában: „az író problémája és megrendülése, önvizsgálatra kényszerítő kérdése [...] miért nem tudja meggyőzni ellenfeleit és barátait a maga igazáról?” Ezen a kérdésen csak annyit helyesbítenék, hogy apám a jelzett időszakban már tudta, melyek azok az okok, amelyek a meggyőzést megnehezítik, s a múlthoz fordulva azt akarta föltárni, hogyan és miért jöttek létre ezek az okok, amelyek azonban nem kérdőjelezik meg azt az igazságot, amelyért emberként és íróként harcolt.

A kötetek megírása, ahogy haladt előre az időben, mind nehezebbé vált. Jelzi ezt az is, hogy míg az első és a második kötet megjelenése között mindössze egy év telt el, a harmadik két s a negyedik már három évet igényelt. A nehézségek csak másodsorban egészségi természetűek. Nehezítette a munkáját, hogy mindinkább élő személyek múltját kellett megelevenítenie, és számolnia kellett a sze-

mélyi érzékenységgel s azzal, hogy ugyanazon eseményre két különböző személy különbözőképpen emlékezhet, és az eseményekkel kapcsolatos történelmi dokumentumok hiányoznak, vagy még nem hozzáférhetőek. A politikai küzdelmek, különösen az illegalitás szepírói megelevenítése a hitelesség megőrzése mellett a dolgok természeténél fogva mind nehezebbé vált, illetve nemegyszer egyáltalán nem volt lehetséges. A későbbi időszakot érintő kötetek bírálatai gyakran abszurd igényeket támasztottak az íróval szemben; különösen a negyedik kötet esetében olyan jellegű változtatásokat javasoltak, amelyeknek lelkiismerete szerint nem tehetett eleget, s így arra kényszerült, hogy bizonyos, eléggé fontos részleteket inkább kihagyjon a műből. Bár soha nem panaszkodott, és nem is próbált „visszalőni“, de fékeztek munkáját egy-két felelőtlen személy intrikái és néha széles körben terjesztett, rágalomszámba menő állításai is.

Igy jutott el az ötödik kötetig. 1974—1976 között nem tudott hozzáfogni az íráshoz. Egészségi állapota is romlott, szívizavarok kezdtek jelentkezni. Ennek ellenére az ötödik kötet megkezdését döntő módon egyéb körülmények késleltették. Gyakori beszélgetéseink során a halasztás okai mind többször szóba kerültek. Világosan látta, hogy a korábbi akadályok hatványozottan jelentkeznek majd az ötödik kötetnél (amelynek valószínűleg *Sorsforduló* lett volna a címe). Egy dolog azonban soha nem volt vita vagy kétely tárgya — az, hogy *mindent* ugyanúgy, a könyörtelen igazság reflektorfényében fog vizsgálni, mint az előző kötetekben. Csakhogy az igazság nem a fekete-fehér kontrasztokban jelentkezett. Az ötödik kötetet is úgy akarta megírni, hogy az utolsó harminc esztendő tényleges vívmányainak egy morzsája se kallódjon el, minden valós érték megkapja az őt megillető helyet, de ugyanakkor a kérdőjelek se tűnjének el ott, ahol azokat maga az élet állítja. Életének ebben az utolsó szakaszában újra meg újra visszatért egy korábbi gondolatának a fejtegetéséhez, ahhoz, hogy könnyebb dolog ellenzékben lenni, mint építeni, mert az ellenzéki csak nemet mond, míg az építő igent is kell hogy tudjon mondani.

Alapvetően azonban a kérdőjelek nyugtalanították. Valahogy abba a helyzetbe került, mint az *Oltjánok unokái* második kötetének megírásakor. Várta, hogy ne csak meggyőződése és intuíciója, hanem a történelmi tények is jelezzék az adandó válaszok irányát. S hogy ez nem következett be, végül is 1976 nyarán azzal az elszánással kezdte meg az utolsó kötetet, hogy megírja, még ha azzal az immár sokadszor vállalt kockázattal is, hogy csak az íróasztal fiókjának ír, s lehet, hogy egy új nemzedékre marad az igazság feltárásának feladata.

Az itt következő szemelvények — úgy gondolom — legalább részben igazolják az elmondottakat.

NAGY ISTVÁN

Az újraindulás éve

Emlékirataimnak utolsó kötetét már azzal a tudattal írom, hogy kinyomtatását nem érem meg életben, s talán be sem fejezem. Nyomasztóan hat rám, hogy nem használhat, amíg élek. Azután is ki tudja, mikor forgathatják az utódok, s megkönnyíti-e a dolgukat...

Korábban azt írtam az *Utunk* 1972-es évkönyvében, hogy mindent, ami társadalmi életünk fejlődésében felmerül, a kérdőjelek felől nézve szemlélek. Az alább következőkben is igyekszem ehhez tartani magam.

Kezdem talán ott, ahol a negyedik kötetben abbahagytam, 1944 végén még dúlt a háború. A visszavonuló horogkeresztes hadseregek menekülésük közben mind nagyobb rombolást vittek véghez, Észak-Erdélyben azonban csak a nagyobb városok szenvedtek különösebben. A legtöbbet, úgylehet, Kolozsvár vészelt át. Amint említettem már, összes hídjaink a Kis-Szamos medrébe robbantva tárultak elénk. A város úgyszólván kétfelé szakadva kereste egymással a kapcsolatot. A város lakosságát, amint szintén említettem már, az ellenállási mozgalomnak sikerült viszsztatartania a kiűrtő rendeletek végrehajtásától. Csak a Horthy-rendszer bűnrészes nagyurai menekültek el. És hát azok a tisztviselők, akik a bécsi döntés után tele-